

ЛІТАРАТУРА ЗНАЎСТВА

T. M. ТАРАСАВА

САЦЫЯЛЬНА-ПСІХАЛАГІЧНЫ ВОПЫТ ГАРЭЦКАГА-ПРАЗАІКА

Адна з якасных асаблівасцей гісторыка-літаратурнага працэсу — нераўнамернасць яго развіцця, формы прайўлення якога могуць быць вельмі разнастайнымі. Даволі часта атрымліваецца так, што творчасць пісьменніка не знаходзіць дастатковага признання (якога злавалася б, заслугоўвае) пры яго жыцці і толькі праз гады выяўляе сваю сапраўдную каштоўнасць і значэнне. Аб Максіме Гарэцкім, таленівітым беларускім пісьменніку, нельга сказаць, што пры жыцці яго творы не былі папулярныя ў сучаснікаў. Але не будзе перабоўшчынай адзначыць, што сапраўдная роля гэтага мастака як класіка беларускай прозы пасапраўднаму ўсведамляеца толькі ў наш час.

Неабходна адзначыць перш за ёсё ідэйна-мастацкую дасканаласць яго твораў, пераканаўчасць і яскравасць створчых ім вобразаў і карпін жыцця, глыбіню сацыяльна-псіхалагічнага аналізу. Многія даследчыкі творчасці М. Гарэцкага неаднагразова адзначалі якраз інтэлектуалізм і глыбокі псіхалагізм яго прозы¹, у якой выявіліся вялікія чалавеказнаўчыя магчымасці таленту мастака. Аднак ніводнае з гэтых пытанняў не стала пакуль што ў даследаваніях меры аб'ектам спецыяльнага разгляду. Між тым станаўлічне і развіццё сродкаў псіхалагічнага аналізу ў дакастрычніцкай творчасці М. Гарэцкага заслугоўвае ўважлівага вывучэння. У часы артыкуле разглядаючы творы пісьменніка, звязаныя з вачнай тэматыкай, — рост псіхалагічнага майстэрства ў іх асабліва прыкметны на фоне беларускай прозы пачатку XX ст.

Гарачая любоў пісменніка да беларускага народа, глыбокае веданне яго гісторычнага мінулага выклікалі ў М. Гарэцкага арганічную неабходнасць зларнуць увагу на «патрэбы душы», заглянуць у сферу духоўных інтарэсаў чалавека. Гэта акалічнасць абумовіла развіццё псіхалагічнага майстэрства пісьменніка. Пры гэтым яго не цікавіць псіхалагізм з дзеля самога псіхалагізму, апошні падпараткаваны імкненню мастака пазнаць духоўнае жыццё чалавека, зразумець яго сувязі з на-
вакольным аб'ектыўным светам.

Ужо ў ранніх творах М. Гарэцкі выступае пераважна як мастак-псіхолаг. Імкненне пісьменніка даследаваць псіхалагічна складаныя, супярэчлівыя харкторы, паказаць «цяжкучасць» свядомасці, сутыкненне супрацьлеглых уласцівасцей, іх узаемапранікнёнасць прыводзіць да захаплення «патаемным» у духоўным жыцці людзей. Стыхія чалавечых інстынктаў, забабонаў, страху вабіць М. Гарэцкага асабліва ў ранніх творах «Роднае карэнне» (1913), «Страхаццё» (1913), «Што яно?» (1914), «Патаемнае» (1918).

Цікавасць да «патаемнага» выклікана перш за ёсё заглыбленнем пісьменніка ў вечныя праблемы жыцця і смерці, добра і зла, адказы на

¹ Бугаёў Д. Максім Гарэцкі. — Мн.: Навука і тэхніка, 1968; Мушынскі М. Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры. — Мн.: Навука і тэхніка, 1969, т. 2; Хромчанка К. Беларуская мастацкая проза. — Мн.: Выд-ва БДУ, 1979; Адамович А. Браму скарбаў сваіх адчынія... — Мн.: Выд-ва БДУ, 1980.

якія аўтар шукае не толькі ў кнігах, але і ў штодзённым жыцці сваіх аднавяскоўцаў. Многія неразгаданыя пытанні паўстаюць перад героям апавядання «Роднае карэнне» Архіпам Лінкевічам, які імкненцца зразумець «першапрычыну ўсякае істоты», духоўнае жыццё свайго народа.

«—Што за народ наш, беларусы?»²; «...Чаго ён, гэты шэры, аднatonны народ, па глухіх кутках, у лясах сваіх, сярод балот і пнёў, чаму ён мучыўся і мучыцца ад тэй жа болькі?»³

Некаторыя «таэмныя» рэчы з часам становяцца звычайнімі, будзенымі, страчаюць таямнічасць («Страхаццё», «На этапе»). Сацыяльна-аналітычны пачатак пачынае выступаць на першы план. М. Гарэцкі ад асветніцкага рэалізму пераходзіць да крытычнага. Яркім прыкладам таму з'яўляецца апавяданне «На этапе» (1916).

Вяртаючыся на фронт, апавядальнік і з ім яшчэ два вайскоўцы спынліся на начу сялянскай хаце, недзе ў глухім кутку Палесся. Сям'я была невялічкая: маці, сын і яго маладая жонка. Паляшук — малады, «стромкі, зграбны і самавіты» — ваяваў на фронце, мае чатыры георгіеўскія крыжы, клаўся спаць не маліўшыся, што было даволі рэдкім выпадкам у сялянскім укладзе жыцця. У размове «казаў аб распусце», аб сканчэнні свету, у якое і сам не верыў.

Хоць аўтар у творы і звяртаеца да «патаемнага», прычыну вострага псіхалагічнага напружання М. Гарэцкі шукае ў ханірэтна-гістарычных абставінах. Разважанні маладога селяніна аб сканчэнні свету і нявер'е ў бoga сведчаць пра роспач, разгубленасць перад абставінамі, выкліканымі вайной. У той жа час аўтар дзе ён, чуць, што недзе ў глыбіні души палешука высپывае бунт супраць сацыяльнай несправядлівасці.

З абурэннем селянін-паляшук «жалуся на няпраўду і непарафдкі», на «кручкоў-гарадавых», якіх не біруть на фронт, на марадзёраў-абознікаў, што таксама «зажырэлі» ў тыле і на рознае тылавое начальства, якое прыцясняла яго сям'ю, налічыўшы ў на фронце. «...А тым часам, вось, суседзька наш, князь Друцкі-Любецкі, мае колькі тысяч дзесяцін, ан і яго людзей на работы, ан і яго коні ў фурманкі не гналі»⁴.

Псіхалагічны аналіз у апавяданні пабудаваны на паралелізме, сутнасць якога заключаецца ў параўнанні двух матываў — унутранага псіхалагічнага практэзу і іншых фізічных прыкмет, прычым перавага аддаецца першаму. М. Гарэцкі ўнутраны стан селяніна — гордасць, трывогу, прытослы бывал супраць існуючых парадкаў, крыўду на жонку — паказвае пра дапамозе драматургічнай формы псіхалагічнага аналізу: жэстай паходкі, твару палешука. Сюжэт, пабудаваны на кінематографічнай хуткасці падзеі, не паказвае непасрэдна ўнутраны свет героя. Але псіхалагічны стан селяніна, пададзены толькі праз жэсты і ўчынкі, не выклікае сумнення ў чытачоў.

Псіхалагізм М. Гарэцкага асабліва прыкметны ў беларускай прозе пачатку XX ст. Ён стаў асноўнай адзнакай яго творчасці, акрэсліў кола інтэрсаў і пошукаў пісьменніка.

Паглыбленне псіхалагізму ў творчасці М. Гарэцкага суправаджаецца паступовым узмацненнем сацыяльнага пачатку, які ў ранніх творах быў выяўлены адносна слаба, што значна адрознівае псіхалагізм ранніх твораў М. Гарэцкага ад псіхалагізму коласаўскай прозы, дзе «ўсё больш выразнае гучанне набываў сацыяльны момант, жыццёвия падзеі і факты асэнсоўваліся ў іх грамадскай значымасці»⁵ («Бунт», «Андрэй-выбаршчык»). Гарэцкага ж першапачаткова цікавіў асобны чала-

² Гарэцкі М. Выбранныя творы. У 2-х т.—Мн.: Мастацкая літаратура, 1973, т. 1, с. 27.

³ Там жа, с. 34.

⁴ Там жа, с. 202.

⁵ Хромчанка К. Беларуская мастацкая проза (канец XIX — пачатак XX ст.).—Мн.: Выд-ва БДУ, 1979, с. 77.

век, маральны аспект яго псіхалогії («Роднае карэнне», «Страхацё», «Красаваў язмін», «Буйніцы і драбніцы»).

Павышаная ўвага да ўнутранага свету чалавека збліжае дакастрычніцкую творчасць М. Гарэцкага і З. Бядулі. Але псіхалагізм апошняга больш экспрэсійны, вытрыманы ў рамантычнай стылявой манеры. Статлы М. Гарэцкі вядзе псіхалагічны аналіз з пазіцыі крытычнага рэалізму, што абумоўлівае ў канчатковым выніку больш глыбокое разуменне лёсу асобнага чалавека як узаемадзеяння сацыяльна-бытавых, грамадскіх і індывидуальна-псіхалагічных фактараў.

У 1914 г. М. Гарэцкага прызывають у армію, і неўзабаве ён трапляе на фронт. Як непасрэдны сведка і ўдзельнік першай сусветнай вайны М. Гарэцкі стварае глыбока рэалістичныя творы «Літоўскі хутарок» (1915), «Рускі» (1915), «Генерал» (1916), «На этапе» (1916), «Уцекачы» (1918), «Палонны» (1919), дакументальная-мастацкая запіскі «На імперыялістичную вайне» (1914—1919), «Пакіненая хаты» (1921), «Пабожны мешчанін» (1924). Вайна паўплывала на фарміраванне індывидуальнасці пісьменніка, абудзіла ў ім глыбокага рэаліста, выклікала вострую антыімперыялістичную накіраванасць твораў і ў многім вызначыла ідэйныя пошукуі мастака.

З самага пачатку М. Гарэцкі не прыняў вайну, бо бачыў у ёй з'яву антыгуманную, якая фізічна і маральна калечыць асобу. Яго творы, у тым ліку і самыя раннія («Літоўскі хутарок», «Рускі»), каштоўныя для нас страснай гуманістичнай абаронай чалавескі пафасам непрымірымасці да вайны, псіхалагічнай дакладнасцю, раскрыцця складанага комплексу чалавечых пачуццяў, што паўсяюць, супраць забойства, гвалту, грабяжу.

У «Літоўскім хутарку» вачамі селяніна чалавека не вайсковага, праз яго сям'ю, побыт паказана чужа і незразумелая народу імперыялістичная вайна. Яна наляцела на хутар нечакана, і ў хату Яна Шымкунаса «прыйшоў жах і запанаваў сміщенне». А стары не даваў веры, што давядзеца зведаць гора.

«— Няго сюды, да мяне на хутар, можа прыйсці германец? Няго тут на май родным полі біска хаты маёй страліць будуть? І тутака ляжаць будуть забіты? Ні не можа таго быць!»⁶

Селянін па-дзіцячаму безабаронны, далёкі грукат кананады выклікае разгубленасць у душі літоўца. М. Гарэцкі праз унутраны маналог, псіхалагічны партрэт, гэйзажныя апісанні дакладна перадае настрой селяніна, яго сям'і. Вайна прынесла на хутар самае вялікае гора — смерць, фізічную і маральную. Яна пазбавіла герояў апавядання радасці жыцця, працы, маладосці; згорбіўся і па старэй сам гаспадар, аслепла яго жонка, абняслаўлены дочкі. Рэалістична глыбокая і псіхалагічна тонка карціна пакут мірных жыхароў выклікае ў чытача пачуццё супераўживання, заклапочанасці лёсам герояў.

Аб тым, якія цяжкія маральныя страты пераносіць чалавек на вайне, гаворыць пісьменнік у невялічкай псіхалагічнай замалёўцы «Рускі». Звычайні селянін-хлебароб трапляе на фронт, дзе ён, нягледзячы на салдацкае адзенне, у душы па-ранейшаму застаецца земляробам. Цяжкі грэх — забойства аўстрыйца, такога ж селяніна, як і ён сам,— выклікае вострыя душэўныя перажыванні, «цяжкую хваробу, і муку, і безнадзейнасць»⁷.

Знаходжанне на фронце, у акопах, у тыле паглыбіла сацыяльныя, грамадскія погляды пісьменніка. За гады салдацкай службы М. Гарэцкі пазнаў гісторычнае значэнне і ролю народных мас, быў сведкам сацыяльнага, класавага, палітычнага абуджэння свядомасці рабочых і сялян у салдацкіх шынялях. Зразумела, што гэта ўпłyвало на творчасць мастака-псіхолага М. Гарэцкага. Класавая прыкмета пачынае

⁶ Гарэцкі М. Выбранныя творы. У 2-х т., т. 1, с. 304—305.

⁷ Там жа, с. 318.

выступаць у пісьменніка «вырашальным арганізатарам» псіхікі, дэтэрмінуе паводзіны героя ў любых абставінах, і ў той жа час яна не прости звычайны дадатак псіхалагічнага партрэта дзеючай асобы, «гэта,— гаворачы словамі М. Горкага,— нешта вельмі ўнутранае, нервова-мазгавое, біялагічнае»⁸.

Зразумеўшы сапраўдную сутнасць вайны, яе жорсткі, несправядлівыя харектар, аўтар смела выкryвае тых, для каго забойства людзей усяго толькі «гарачая справа», на якой рукамі салдат можна здабыць славу («Генерал»), узнагароды, набыць мільёны («Пабожны мешчанін»).

Бяскрыўдны на першы погляд генерал — «дробненькая, старэнькая, але фарсістая чысцёшка ў стройным мундзірчыку... з белым каўнерыкам» — сядзеў у сваім кабінцыце, «дыміў цыгараю» і думаў, чым пазабавіцца, бо «дывізія стаяла ўжо колькі месяцаў без асаблівых прыгод, на адным месцы, і было нудна»⁹. А ён марыў пра размах, актыўнасць, генералу хацелася здавацца «добранькім», па-бацькоўску клапатлівым у размове з салдатамі, не турбаваць без патрэбы падначаленых, падтрымліваць, нават цаной чалавечага жыцця, «творчы настрой» салдат.

Псіхалагічны аналіз у апавяданні харектарызуеца выразнасцю малюнка, строгай лаканічнасцю. Падзеі цікавяць пісьменчіка ў той жа ступені, што і пачуцці, таму псіхалагічная харектарыстыка ў «Генерале» амаль што не адхіляеца ад учынкаў, выступае ў таксці непасрэднай матывіроўкі дзеяння, цесна звязана з ім. Толькі ў некаторых выпадках, калі гэтага патрабуе сітуацыя, пісьменнік умешваеца ў плынь пачуццяў, карыстаючыся такім сродкам псіхалагічнага аналізу, як унутраная мова героя. Строгая паслядоўнасць і вынамічнасць дзеяння не прадугледжваюць разгорнутых форм псіхалагічных харектарыстык, але гэта не перашкодзіла аўтару стварыць яркі вобраз генерала і ўзняцца да значных сацыяльных агульненненняў.

Узбагачэнне псіхалагічнага аналізу сацыяльным і філасофскім зместам выклікала неабходнасць новых форм яго ўвасаблення. Пры псіхалагічным аналізе пісьменнік карыстаеца самымі разнастайнымі сродкамі. Ён выбірае аналітычную форму (самааналіз герояў, прамыя аўтарскія развагі, унутраныя маналогі, двухпланавыя дыялогі персанажаў) альбо карыстаецца драматургічнай формай, якая перадае псіхалогію герояў з дапамогай моўных харектарыстык, аўтарскіх разваг, падрабязнага апісання паводзін персанажа. Мова героя таксама дае асаблівую магчымасць для перадачы псіхалагічнага стану.

Эта вельмі тонка адчуваў М. Гарэцкі, і таму ён так уважліва, з такой вядомай пазагай ставіўся да слова, заклікаў кожнага пісьменніка «абгледзіць як дарагі камень, кожнае слоўца, узважыць, абсмакаваць і ўціміць сілу яго»¹⁰. Адно трапнае слова «можа стаць надзвычай сціслы, а біткам яго (персанажа.— Т. П.) харектару, перажыванняў, намераў, своеасаблівым фокусам мастацкай трактоўкі вобраза»¹¹. Таму ў М. Гарэцкага асноўную нагрузку ў драматургічнай форме нясе выразная дэталь, у якой вобразнасць спалучаеца з глыбокай псіхалагічнай харектарнасцю.

Побач з мастацкімі дэталямі драматургічная форма псіхалагічнага аналізу прадугледжвае такое перапляценне ўчынкаў, дзеянняў, каб яны абумоўлівалі псіхалагічны стан персанажа. І тут М. Гарэцкі дасягае даволі высокага для беларускай прозы пачатку XX ст. уздоўжнюю псіхалагічнага майстэрства. Яркім прыкладам таму з'яўляюцца апавяданні «Літоўскі хутарок», «На этапе», «Генерал». Аднак галоўнае М. Гарэцкі бачыў не толькі ў рэалістычным адлюстраванні жыццёвай праўды, але і

⁸ Гор’ский М. Собр. соч. В 30-ти т.— М.: Гослитиздат, 1953, т. 26, с. 415.

⁹ Гарэцкі М. Выбранныя творы. У 2-х т., т. 1, с. 205.

¹⁰ Гарэцкі М. Наш тэатр.— У кн.: Калядная пісанка. Вільня, 1913, с. 20.

¹¹ Гінзбург Л. О психологической прозе.— Л.: Художественная литература, 1977, с. 330.

яе пошукаў. Гэта дае падставы сцвярджаць, што пісьменніка ўсё больш вабіць талстоўскі тып даследавання сутнасці чалавека, талстоўская «дыялектыка душы». Калі М. Гарэцкі малюе ўнутраны свет герояў у акалічнасцях вайны, асноўная ўвага скіравана на працэс развіцця асобы, яе духоўны рост, на асэнсаванне глыбінных пластоў псіхікі, на барацьбу свядомага і падсвядомага і спосаб мастацкага іх выражэння ў літаратуры.

Пошукі новых форм псіхалагічнага аналізу прывялі пісьменніка да значнага адкрыцця — унутраная мова ад маналога да крайній яе формы — «патоку свядомасці» — адкрывае вялікія магчымасці для раскрыцця «дыялектыкі душы». З гэтага пункту погляду значнай падзеяй у беларускай дакастрычніцкай прозе як па зместу, так і па форме з'явілася дакументальна-мастацкая кніга «На імперыялістычнай вайне», дзе найбольш акрэслена выяўлены ідэйна-эстэтычныя прынцыпы пісьменніка. У «Храналогіі маіх твораў» запіскі датующа 1914—1919 гг., асобным выданнем яны выйшлі ў 1926 г.

Документальна-мастацкая запіскі — гэта кніга аб вайне вачамі яе радавога ўдзельніка. Тэма не новая для сусветнай літаратуры, але ў беларускай прозе яна яшчэ не была эстэтычна засвоена. М. Гарэцкі ўвасобіў у гэтым творы лепшыя традыцыі сусветнага мастацтва аб вайне і перш за ўсё вонк Л. М. Талстога і стварыў глыбока рэалістычную карціну паводзін чалавека на полі бою. Вайна у М. Гарэцкага напісана без прыкрас, без нагрувашчвання жаху і кашмараў, але твар яе такі ж агідны і жахлівы, як у Барбюса, Рэмара, Олдынгтана. «Страшныя, мутныя, мёртвыя вочы, вывернутыя мазгі, кроў, сцянутыя сутаргай і паставленыя ўгору адубеўшыя руки са сціснутымі кулакамі»¹² не даюць пакою Задуме — Гарэціаму і працягут ўсёй кнігі. Думка пра трагічны лёс чалавека на вайне, пра сацыяльныя карані крывавага зла — асноўны предмет развагі і даследаванняў аўтара.

Мастак асэнсоўвае чалавека скіраваны на дэзычай складанае адзінства грамадскіх адносін, шматграннасць унутранага «я», імкненца пазнаць у ім схаваныя сілы і магчымасці. Гэтым растлумачваецца нестатычнасць харектарыстык у кнізе «На імперыялістычнай вайне». Усе яны пабудаваны па прынцыпу псіхалагічнага паралелізму, калі ў знешнім выяўляючы ўнутраныя поіхчыны працэсы.

Талент Гарэцкага-мастака раскрываецца духоўны воблік чалавека праз учынкі, дзеянні і бясспрэчны. Тым не менш мы не павінны разглядаць гэта як адзіна магчымы спосаб пранікнення ў плынь псіхалагічнага працэсу. Ізважлівае прачытанне дакumentальнага-мастацкіх запісак «На імперыялістычнай вайне» сведчыць аб вялікіх магчымасцях у раскрыцці «дыялектыкі душы» разгорнутых унутраных маналогаў.

«Куды зісьлаюць наш дамок. ... Я баюся ... Я нічога не бачу скрозь запылене з другога боку акенца. Згіну без усякіх карысці. ... Хаваюся за комін, трасуся, атупеў. Над самаю страхою трахнуў снарад. Ахоплены дзікім страхам, засыпаны чарапкамі ад даху, бягу наніз. Каменем валюся ў акопчык. ... Зноў паўзу на вышкі, як загіпнаты заваны: смерць дык смерць, абы не мучыцца гэтак. О, не! не! Жыць хачу! Госпадзі, памілуй мя, грэшнага! — і хochaцца хрысціцца, як камандзір, але рэшткі разуму сцюдзёна шавеляцца. А пехацінцам жа ў сто разоў горш... Успамінаю родных, мыслі блытаюцца. ... «Нямецкая кавалерыя ўсякае за горку, снарады кладуцца па ёй!» — ашалелым, прарэзлівым голасам крычу ўніз. Чаму я рад? «Злязай, злязай!» — гукае мне старышы. ... Злязаю... Раптам бягу. ... Забягаю за дом ... за добрыя мураваныя сцены. ... Ах, як хochaцца быць за гэтаю сценкаю...»¹³

Складаны ўнутраны маналог, які па форме набліжаецца да «патоку свядомасці», дакладна перадае супярэчлівасць разуму і пачуццяў, аба-

¹² Гарэцкі М. Выбранныя творы. У 2-х т., т. 2, с. 189.

¹³ Там жа, с. 148—150.

вязку і страсці ва ўзаемапранікненні і ўзаемадзеянні. Часам падсвядомае бярэ ў палон свядомасьць і кіруе ўчынкамі чалавека. Толькі свядомае ў М. Гарэцкага заўсёды стаіць на першым месцы, але гэта не перашкаджае пісьменніку бачыць суіснаванне гэтых двух пачаткаў і іх барацьбу ў адказны момант жыцця. Унутраная мова з яе скажкамі, недагаворанаасцю, няправільнасцямі стварае психалагічна напружаную карціну душэўнага стану салдата, дае чытачу магчымасьць пранікнуць у патаемны свет героя, адчуць яго боль, ліхаманкавы рytм супярэчлівых унутраных галасоў.

Немалаважную ролю ў выяўленні шчырых пачуццяў, сапраўдных адносін Задумы — Гарэцкага да вайны, да людзей, якія ваююць побач, адыгрывае самааналіз, дзе ўсё часцей на першы план выносіцца сацыяльны змест, напоўнены глубокім філасофскім развагамі пра лёс народа, пра шляхі бяскласавага развіцця.

«Грымяць гарматы, нягледзячы ні на даждж, ні на холад, ні на гразь, ні на цямноту начы. Грымяць...

Нашто і за што?

Тыя сацыялісты, што адразу заявіліся «паражэнцамі», за «ваю цвёрдасць духу маюць будучыню. Не баюся ў гэты момант саглядатаяў — хай прачытаюць маю кніжку і расстраляюць палявым судом. Толькі... ці надоўга ў мяне гэткай смеласці?»¹⁴

«Быўши ў казармах, перагледзеў я сваю маёмыць пералістаў свае кніжачкі... Эх, і навошта я вёз іх столькі сюлы? Усё гэта цяпер згіне, як згіну, можа, і я сам... ва славу... ва славу... чаго? Вывалення «малых» народаў? А ці вызваліцца мой народ? Што яму дасць гэтая вайна? Лепей не думаць...»¹⁵

Пакутлівяя развагі аб вайне, чужкай і незразумелай Задуме — Гарэцкаму, простым салдатам, народу, а з сэнсе жыцця і смерці набліжаюць аўтара да марксісцкага разумечня сацыяльнай сутнасці вайны. Пісьменнік перакананы, што яна не патрэбна працоўнаму люду, ні рускаму, ні нямецкаму, «усе яны хочуць жыць, каб вярнуцца карміць свае сем'і і даглядаць гаспадарку»¹⁶.

Горкі вопыт радавога ў ізельніка вайны з яе бясконцымі карцінамі смерці не атруціў душу Гарэцкага. У яго, як сярод рабочых і сялян, апранутых у салдацкія шыялі, абуджаеца пачуццё пратэсту супраць бяздарных «господ-офіцероў», «сытых» і «п'яных» паноў, якія «з жыру шалеюць», пратэсту рабаў наскрозь прагнішага існуючага ладу.

«Ішоў на бітву і па дарозе думаў: ці прыйдзе той час, што не будзе імперыялізму, нацыянальнага ўціску, багатых і бедных, сытых і галодных, щэплых і сцюдзёных, не будзе салдат, вайсковай службы, вайны? Калі наступіць гэты залаты век?..

І гэта ж мы тут ваюемся — да нечага ж даваюемся. І калі тут не забудзець, прыйдзе пара — паваюем і за што другое...»¹⁷

Гэта зыклік не толькі вайне, што імкнецца фізічна знішчыць чалавека, але адначасова і зыклік, няхай яшчэ да канца ім не асэнсаваны, сацыяльнаму ладу, які штурхнуў на крыявавую бойню мільёны працоўных, зняважаных цемрай, невуцтвам, ашуканых і нацкаваных адзін на аднаго. Глыбіня ведання народнага жыцця, здольнасць мысліць шырокая, маштабна далі магчымасьць М. Гарэцкаму адчуць набліжэнне вялікіх сацыяльных змен і ўнутрана быць падрыхтаваным «паваяваць» за іх.

Тэма чалавека і вайны займае адно з цэнтральных месц у творчасці М. Гарэцкага. Пісьменнік арыентаваўся на самыя надзённыя проблемы часу — сацыяльныя, класавыя, маральна-этычныя. Вайна абвастрыла

¹⁴ Гарэцкі М. Выбранныя творы. У 2-х т., т. 2, с. 191.

¹⁵ Там жа, с. 136.

¹⁶ Там жа, с. 152.

¹⁷ Там жа, с. 180—181.

яго імкненне высветліць сутнасць з'яў, глыбей пазнаць чалавека. У гэты тэмзе М. Гарэцкі раскрыўся як глыбокі аналітык, тонкі псіхолог і выдатны мастак. Высокі ўзровень майстэрства псіхалагічнага аналізу заснаваны на глыбокім веданні ваеннай рэчаіснасці, на асабіста перажытых адчуваннях і эмоцыях, на вопыце рускай класічнай літаратуры (Талстога і Дастаеўскага).

Разнастайныя формы псіхалагічнага аналізу даюць М. Гарэцкаму вялікія магчымасці праўдзівага, ідэйна-мэтанакіраванага адлюстраўвання маральных або інтэлектуальных пошукаў чалавека на вайне (разважанні аб сэнсе жыцця і смерці, добра і зла, сацыяльнай несправядлівасці) ці ў адказных момантам выбару, на крутых пераломах жыцця.

Псіхалагізм М. Гарэцкага не здрابняе асобу, мастак шануе самабытныя характеристар, у якім прасочваецца супярэчлівая складанасць свету, жыцця. Пісьменнік разглядае чалавека як надзвычай складанае адзінства грамадскіх адносін, захоўвае шматграннасць унутранага асабістага «я».

Майстэрства М. Гарэцкага-псіхолага дало магчымасць пранікнуць у глыбіню нацыянальнага характеристару і стварыць яркія сацыяльна-тыповыя образы сваіх сучаснікаў.

Інстытут літаратуры імя Янкі Купалы
АН БССР

Резюме

На основе антивоенных произведений М. Горецкого раскрывается талант писателя как глубокого аналитика и тонкого психолога. Использование разнообразных форм психологического анализа открыло широкие возможности правдивого, идеально-целенаправленного изображения человека на войне, позволило М. Горецкому проникнуть в глубину национального характера, создать яркие социально-типологические образы.

Summary

On the basis of anti-war works by M. Goretsky, the writer's talent as a profound analyst and a subtle psychologist is traced. A use of various forms of the psychological analysis has opened wide possibilities for truthful ideal-purposeful representation of a man in the war, has allowed M. Goretsky to penetrate into the national character depth, to create vivid social-typological images.